

روش‌شناسی کیفی

دکتر علی دلاور*

چکیده

پارهای اوقات، محقق می‌خواهد که نگاه عمیق‌تری به یک فرد، موقعیت، یا سلسله‌ای از حوادث معین داشته باشد. به جای پرسیدن سؤالاتی از قبیل «مردم در این باره چه فکر می‌کنند؟» (آن گونه که در تحقیق زمینه‌یابی مرسوم است) یا «اگر من این کار را بکنم، چه اتفاقی خواهد افتاد؟» (آنچنان که در تحقیق آزمایشی متداول است)، محقق می‌پرسد: «این افراد چگونه عمل می‌کنند؟» یا «چگونه حوادث اتفاق می‌افتند» یا «چگونه مردم به تصویر کشیده می‌شوند» (توصیف می‌شوند). برای پاسخ به سؤالاتی از این قبیل، محققین شماری از روش‌های پژوهشی را تحت عنوان «تحقیق کیفی» به کار می‌برند. در این مقاله گام‌های لازم در تحقیق کیفی مورد بحث قرار گرفته است. آن دسته از پژوهش‌هایی که کیفیت روابط، فعالیت‌ها، موقعیت‌ها یا موارد را بررسی می‌کنند، غالباً تحت عنوان تحقیق کیفی قرار دارند. این نوع پژوهش‌ها از روش‌های مورد بحث پژوهشگران کمی متفاوت است و در آن تأکید بیشتری بر توصیف جامع می‌باشد. منظور از توصیف جامع، به تفصیل توصیف کردن تمام آن چیزهایی است که در خلال یک فعالیت یا موقعیت معین می‌گذرد. انواع مختلفی از روش‌های کیفی وجود دارد، اما تعداد معینی از شکل‌های آن عمومی هستند و این روش‌ها بیشتر معرف تحقیق کیفی می‌باشند.

واژگان کلیدی

تحقیق کیفی، تحقیق کمی، تحلیل کیفی، روش‌شناسی کیفی

Email: hamaghami@gmail.com

* عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی

تاریخ پذیرش: ۸۸/۱۰/۱۵

تاریخ ارسال: ۸۸/۰۹/۰۷

فصلنامه راهبرد / سال نوزدهم / شماره ۵۴ / بهار ۱۳۸۹ / صص ۲۲۹-۲۰۷

مقدمه

گاهی محقق به جای پرسیدن سؤالاتی مانند: مردم به چه فکر می‌کنند یا مثلاً اگر فلان کار انجام شود، چه اتفاقی خواهد افتاد می‌خواهد نگاه عمیقی به یک شخص با موقعیت ویژه بیندازد، یعنی محقق این سؤال را می‌پرسد که مردم چگونه عمل می‌کنند یا اتفاقات چگونه انجام می‌گیرد. برای دستیابی به پاسخ چنین سؤالاتی، محققین از روش‌هایی استفاده می‌کنند که به آنها تحقیق کیفی گفته می‌شود.

اصطلاح تحقیق کیفی به چندین روش جمع‌آوری داده‌ها از قبیل تحقیق میدانی^۱، مشاهده یا مشارکت^۲ و مصاحبه‌های عمیق^۳ اشاره دارد. تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای بین این راهبردهای^۴ تحقیقی وجود دارد، اما همه آنها بر "نزدیک شدن به داده‌ها"^۵ تأکید دارند. و بر این مفهوم استوارند که «تجربه» بهترین راه برای درک رفتار اجتماعی است.

فیلستد^۶ به راهبردهای تحقیقی مانند مشاهده با مشارکت، مصاحبه عمیق، مشارکت کامل در فعالیت مورد تحقیق، کار

میدانی^۷ و ... اشاره دارد که به محقق اجازه می‌دهد تا اطلاعات دست اول را در مورد جهان اجتماعی مورد بررسی به دست آورد. روش‌شناسی کیفی به محقق اجازه می‌دهد تا به داده‌ها نزدیک شود و از آن طریق جنبه‌های تحلیلی^۸ و مفهومی^۹ خود را از داده‌ها به دست آورد. (به جای اینکه از تکنیک‌های انعطاف‌ناپذیر^{۱۰} کمی از پیش تعیین‌شده استفاده کند که جهان اجتماعی را به صورت تعاریف عملیاتی^{۱۱} که خود محقق ساخته است، در آورد).

نزدیک شدن به داده‌ها به معنای تعامل با مردم مورد مطالعه، یادگیری فرهنگ، عقاید، ارزش‌ها، الگوهای رفتاری و زبان آنها و تلاش برای درک احساس، انگیزه‌ها و هیجانات آنهاست، محقق کیفی رفتار اجتماعی را درک می‌کند، چون او ادراک شخص، تعبیر او از واقعیت و چگونگی ارتباط آنها با رفتارشان را کشف می‌کند و با قرار دادن خود به جای شخص دیگر به این درک می‌رسد. بعضی از محققین کیفی به دلیل اینکه تقلید از راهبردهای تحقیقی علوم فیزیکی را اشتباه می‌دانند، روش علمی کمی

1. Field Research
2. Participand Observation
3. In-Depth Interviews
4. Strategies
5. Getting Close to Data
6. Filstead

7. Field Work
8. Analytical
9. Conceptual
10. Rigid
11. Operational Definition

نه از دید مشاهده کننده. تعریف موقعیت مردم مورد مطالعه مشتمل است بر رفتار قابل مشاهده، انگیزه‌ها، احساسات و هیجانات ذهنی آنان. توجه به تعاریف ذهنی، فایده نظریه‌ها و اندازه‌گیری‌ها را کاهش می‌دهد، چرا که اعتقاد بر این است که «رویدادهای درونی»^{۱۴} فقط از طریق تجربه شخصی محقق در مورد اینکه زندگی خود را چگونه می‌بینند و تفسیر می‌کنند، قابل درک است.

بعضی از محققین کیفی معتقدند بهترین راه درک دقیق نگرش‌های دیگران این است که محقق تا حد امکان حداقل تئوری‌ها یا عقاید اندازه‌گیری از پیش تصور شده را وارد شرایط تحقیق بنماید. در عوض رویکرد ایده آل^{۱۵} این است که محقق در تعامل با آزمودنی‌های تحقیق و شرایط زندگی آنها، خود را بیامیزد^{۱۶} و اجازه دهد آگاهی از الگوهای اجتماعی از طریق مشارکت عمیق^{۱۷} با آزمودنی‌ها خود به خود پدید آید. البته به دست آوردن این آگاهی آسان نیست. محقق باید ارزش‌ها، ادراکات و احساسات شخصی را کنار گذارد و سعی کند دنیا را از دید افراد منتخب تجربه کند.

را رد می‌کنند، چون به نظر آنها رفتار انسان متفاوت از موضوع مورد مطالعه شیمییدانان، زیست‌شناسان و فیزیکدانان است. به نظر بعضی از محققین کیفی، پذیرفتن روش‌های علوم طبیعی، دانشمندان اجتماعی را وادار می‌کند که همه چیز را اندازه‌گیری کنند، اما چیزی را درک نمی‌کنند. به نظر آنها توسعه و آزمون نظریه‌های انتزاعی با استفاده از روش‌های کمی به دلیل وفادار بودن محقق به چارچوب نظری، موجب سوء برداشت از واقعیت اجتماعی می‌شود. در روش‌های غیر کیفی، توجه به کمی کردن^{۱۲} به عنوان موانعی^{۱۳} در نظر گرفته می‌شوند که از مطالعه تجربیات غیرقابل مشاهده یا تجربیات درونی جلوگیری می‌کند. در واقع به نظر محقق کیفی، تأکید بر رویدادهای قابل مشاهده، دانشمند اجتماعی را از آنچه که او واقعاً سعی دارد درک کند، دور می‌سازد.

البته همه محققین کیفی چنین نظر افراطی‌ای ندارند؛ بسیاری از آنها مشاهدات خود را با توجه به نظریه‌های رسمی سازمان می‌دهند و تعداد زیادی از تحقیقات کیفی شامل شمارش و ثبت دقیق رویدادها نیز می‌باشد. با این وجود هدف، توصیف واقعیت‌های اجتماعی از دید آزمودنی‌هاست،

14. Inner Events

15. Ideal Approach

16. Immerse

17. Deep-Involvement

12. Quantification

13. Impediments

۱- طرح تحقیق کیفی

کرلینجر^{۱۸} (۱۹۸۶) دو هدف اساسی طرح تحقیق را به شرح زیر بیان کرده است:

۱. فراهم آوردن پاسخ به سؤالات تحقیق و
۲. کنترل واریانس.

طرح خوب به درک و تفسیر نتایج مطالعه کمک و نتایج قابل استفاده‌ای را تضمین می‌کند. این اهداف هم در مورد تحقیقات کیفی و هم کمی واریانس کنترل و اندازه‌گیری می‌شود. اما در تحقیق کیفی محقق سعی می‌کند پدیده مورد مطالعه را همراه با واریانس از طریق شرحی از تفسیر منطقی آنچه که مشاهده می‌شود، توجیه و تبیین کند.

محققین کیفی نوعاً، تحقیق را در شرایط طبیعی انجام می‌دهند. آنها چیزی را دستکاری^{۱۹} نمی‌کنند و هیچگونه دخالتی^{۲۰} در شرایط ایجاد نمی‌نمایند. بنابراین طرح تحقیق کیفی مستلزم انعطاف‌پذیری و تحمل در طول تحقیق است. اسمیت و گلس اصطلاح نقشه اجرایی را به کار برده‌اند که شبیه اصطلاح «طرح برآینده»^{۲۱} است که

مکمل و شومیکر به کار برده‌اند. در واقع از همان زمان شناسایی مسئله تحقیق باید در مورد آغاز تحقیق تصمیماتی گرفته شود. و نقشه اجرایی از ابتدا تا انتهای پژوهش اهمیت دارد. در شکل شماره (۱)، بخش‌هایی که همپوشی^{۲۲} دارند، نشان داده شده و به این موضوع تأکید می‌شود که هنگام اجرای تحقیق کیفی، فعالیت‌های پژوهشی به طور وسیع به هم آمیخته است.

۱-۱- نقشه اجرایی

نقشه اجرایی یک طرح مقدماتی^{۲۳} است که با آن پژوهش شروع می‌شود. در این نقشه در مورد نوع آزمودنی‌ها یا محل‌هایی که قرار است مطالعه انجام شود، مدت زمان جمع‌آوری داده‌ها و متغیرهایی که ممکن است مورد توجه قرار گیرند، تصمیماتی گرفته می‌شود. مثلاً یک محقق ممکن است به درک اینکه تجربه تبعیض براساس رنگ پوست یا مذهب چگونه است، علاقه‌مند باشد؛ به محض اینکه موضوع انتخاب شد، اولین قدم انتخاب یک زمینه اجتماعی یا گروه اجتماعی برای مطالعه است.

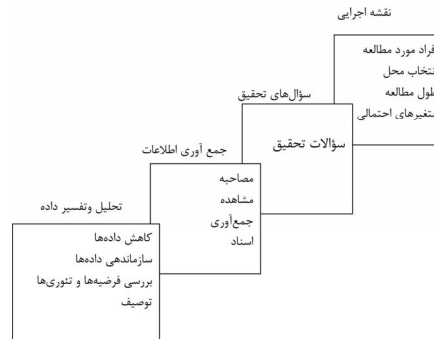
18. Kerlinger
19. Manipulation
20. Intervene
21. Emergent Design

22. Overlap
23. Preliminary

معنی است که جمع‌آوری داده‌ها بدون هیچ نظریه یا فرضیه از پیش تصور شده^{۲۶} آغاز می‌شود، اما معمولاً همه تحت تأثیر زمینه‌های خود هستند و احتمالاً مقداری اطلاعات در مورد مسئله تحقیق ممکن است مطرح شود، اگر چه این بیانات فرضیه نیستند، آنها بیاناتی^{۲۷} در مورد آنچه که باید هنگام تحقیق جستجو شوند، بیان می‌کنند. این بیانات و سؤالات اصطلاحاً مسائل بازتاب‌یافته خوانده شده‌اند. مسائل بازتاب‌یافته جانشین فرضیه نیستند، بلکه جهت تحقیق را تعیین می‌کنند. مسائل بازتاب‌یافته نتایج مورد انتظار را مشخص نمی‌کنند. اساساً آنها عواملی را برای محقق شناسایی می‌کنند که محقق باید در طول تحقیق مشاهده کند.

۱-۲- جمع‌آوری داده‌ها

هنگام آماده شدن و در حین جمع‌آوری داده‌ها، محقق کیفی با موضوعات زیادی مواجه می‌شود. ممکن است لازم باشد که محقق به طور رسمی به داده‌ها دسترسی پیدا کند. همچنین او باید در مورد نقش خود تصمیم گیرد که آیا می‌خواهد مشاهده‌گر صرف باشد یا مشاهده‌گر با مشارکت.

شکل شماره (۱) - اجزای طرح تحقیق در تحقیقات کیفی

در تحقیق کیفی نمونه‌گیری هدفمند^{۲۴} به کار برده می‌شود، بدین معنی که واحدها به جای انتخاب تصادفی با توجه به ویژگی‌های آنها نسبت به پدیده مورد مطالعه انتخاب می‌شوند. همچنین در مورد اینکه چه کسانی باید مورد مشاهده یا مصاحبه قرار گیرند و اینکه مطالعه برای چه مدتی ادامه خواهد داشت، تصمیماتی گرفته می‌شود. حداقل یک تصمیم اولیه در مورد طول مدت مطالعه باید گرفته شود. اگرچه بعدها ممکن است تغییراتی در این خصوص ایجاد شود، اما با توجه به مرور نوشته‌ها و اطلاعاتی در مورد موضوع باید برآورد خوبی در آغاز مطالعه به عمل آید.

محقق کیفی از الگوی استنتاجی^{۲۵} استفاده می‌کند که از لحاظ مفهومی بدین

26. Preconceived Theories or Hypotheses
27. Statements

24. Purposeful Sampling
25. Induction Model

رایمون گلد، چهار درجه از مشارکت^{۲۸} را پیشنهاد کرده است: مشاهده‌گر صرف^{۲۹}، مشاهده‌گر با مشارکت^{۳۰}، شرکت‌کننده به عنوان مشاهده‌گر^{۳۱} و شرکت کامل^{۳۲}. بنابراین مشارکت محقق را می‌توان به عنوان یک طیف در نظر گرفت که از مشارکت کامل تا عدم مشارکت امتداد دارد. مشاهده‌گر بدون مشارکت، کسی است که مشاهده می‌کند، اما در رویداد مورد مشاهده شرکت نمی‌کند. چندین عامل سطح مناسب مشارکت را تعیین می‌کند. محقق کیفی علاقه‌مند به حداکثر درک ممکن و آگاهی از جزئیات است و این مشارکت را تشویق می‌کند و همچنین بعضی از گروه‌ها مایل نیستند مشاهده‌گرانی را بپذیرند که متعهد به ارزش‌های گروه خود نیستند و تنها راه برای به دست آوردن داده‌های دقیق، مشارکت یا تظاهر نمودن به عنوان عضو آن گروه است. هردوی این عوامل مشارکت عمیق^{۳۳} را به وجود می‌آورند. از طرف دیگر بعضی از گروه‌ها فعالیت‌هایی انجام می‌دهند که از دید محقق ممکن است غیرقانونی^{۳۴} یا

غیراخلاقی^{۳۵} باشد. اگر محقق در فعالیت غیرقانونی مشارکت کند، خطر بازداشت و آبروریزی^{۳۶} او را تهدید می‌کند. اگر محقق در فعالیتی شرکت کند که به نظر آنها رفتار غیراخلاقی است، آنها باید اعمال خود را به خودشان و به دیگران توجیه^{۳۷} کنند و به نحوی باید احساس گناه خود را توجیه و از بین ببرند. در تصمیم‌گیری در مورد اینکه تا چه اندازه مشارکت بکند، محقق باید بررسی کند که مزیت^{۳۸} نزدیک شدن به داده‌ها^{۳۹} به چه قیمتی حاصل خواهد شد.

روش‌های جمع‌آوری داده‌ها شامل مشاهده، مصاحبه و جمع‌آوری و مرور اسناد^{۴۰} مربوطه می‌باشد. در تحقیق کیفی ممکن است داده‌های جمع‌آوری شده بسیار حجیم باشند. همان طوری که بوگدان (۱۹۸۲) توصیه می‌کند، محققین باید شرح و توضیح کتبی^{۴۱} از تفکر خود را در مورد آنچه که جمع‌آوری می‌شود، نگه دارند؛ این توضیحات ممکن است شامل هرگونه تعصب شخصی^{۴۲}، تغییرات نقشه اجرایی و فرضیه‌های جدیدی باشد که توسط خود

روش‌های جمع‌آوری داده‌ها شامل مشاهده، مصاحبه و جمع‌آوری و مرور اسناد^{۴۰} مربوطه می‌باشد. در تحقیق کیفی ممکن است داده‌های جمع‌آوری شده بسیار حجیم باشند. همان طوری که بوگدان (۱۹۸۲) توصیه می‌کند، محققین باید شرح و توضیح کتبی^{۴۱} از تفکر خود را در مورد آنچه که جمع‌آوری می‌شود، نگه دارند؛ این توضیحات ممکن است شامل هرگونه تعصب شخصی^{۴۲}، تغییرات نقشه اجرایی و فرضیه‌های جدیدی باشد که توسط خود

35. Immoral
36. Stigmatization
37. Justify
38. Getting Close to Data
39. Relevant Documents
40. Written Account
41. Personal Bias
42. Degree of Secrecy

28. Degree of Participation
29. Complete Observer
30. Observer as Participant
31. Participant as Observer
32. Complete Participant
33. In-Depth Involvement
34. Illegal

است که هر قدر تعداد افرادی که بدانند یکی از اعضا محقق است، احتمال بیشتری دارد که به طور ساختگی رفتار نمایند. تصمیمات در مورد میزان مشارکت و درجه رازداری معمولاً به طور مستقل گرفته می‌شود، اما در بعضی تحقیقات این تصمیمات، ارتباط نزدیکی دارند. بعضی از گروه‌ها به یک بیگانه اجازه نمی‌دهند که آنها را مورد مشاهده قرار دهد. امروزه محققین پایبند به اصول اخلاقی حرفه‌ای هستند که آنها را مجبور می‌کند حداقل بعد از جمع‌آوری داده‌ها با آزمودنی خود، صداقت داشته باشند. هرگونه فریب^{۴۷} به‌عنوان استثمار^{۴۸} و دروغ‌گویی^{۴۹} تلقی می‌شود، اگرچه از دید برخی، مزایای مطالعه رفتار در شرایط غیر قابل دسترسی گاهی مهم‌تر از این محدودیت‌های اخلاقی^{۵۰} است.

۱-۳- تحلیل و تفسیر داده‌ها

تحلیل داده‌ها در تحقیق کیفی بلافاصله بعد از آغاز جمع‌آوری داده‌ها شروع می‌شود. درحقیقت جمع‌آوری داده‌ها و تجزیه و تحلیل آنها معمولاً به طور همزمان انجام می‌گیرد. با ادامه تحقیق، داده‌های کمتری جمع‌آوری می‌شود، اما تجزیه و تحلیل

داده‌ها پیشنهاد می‌شود. گلاس و اسمیت خاطر نشان ساخته‌اند که داده‌های جمع‌آوری شده بیش از هزار صفحه، غیر معمول نیست. یک تصمیم مهم دیگری که محقق باید بگیرد، این است که با آزمودنی‌های تحقیق تا چه اندازه صداقت داشته باشند. درجه رازداری^{۴۳} نیز به صورت یک طیف^{۴۴} است که از رازداری کامل (جاسوس) گرفته تا شناسایی آشکار^{۴۵} به عنوان یک محقق ادامه دارد. در یک انتهای این طیف، محقق به گروه ملحق می‌شود و وانمود می‌کند که یک عضو معمولی آن گروه است. اعضای گروه متوجه نیستند که آزمودنی‌های تحقیق هستند و ثبت مشاهدات به طور پنهانی^{۴۶} انجام می‌گیرد.

تحت شرایط رازداری نسبی، محقق ممکن است بعضی از اعضای گروه را در مورد تحقیق مطلع سازد. دربانان یا اشخاصی که به اعضا اجازه ورود به گروه می‌دهند، ممکن است از تحقیق آگاه باشند و از آنها خواسته می‌شود که به برخی محققین اجازه ورود دهند. در عوض محقق، اطلاعاتی را در مورد مسائل مشخص که ممکن است در اداره آن مؤسسه کمک کند، به آنها می‌دهد. آشکار

47. Deception
48. Exploitation
49. Dishonesty
50. Ethical

43. Continuum
44. Open Identification
45. Covertly
46. Partial Secrecy

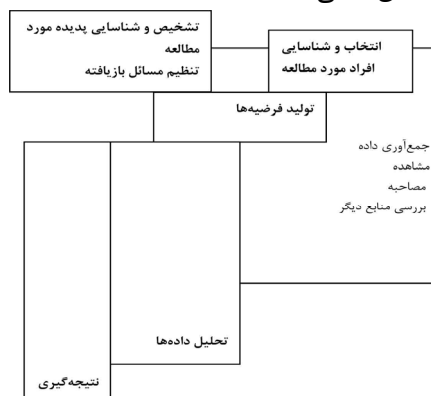
کیفی یک روند تقریبی متوالی^{۵۴} است که به سوی توصیف و تفسیر دقیق پدیده منتهی می‌شود. ماهیت گزارش تحقیق توصیفی است و شامل اصطلاحات تکنیکی نمی‌باشد. توصیف پدیده در شرایط طبیعی تأکید می‌شود و براساس آن داده‌ها تفسیر می‌شوند. اجزای تحقیق کیفی در شکل شماره (۲) نشان داده شده است. اما این مراحل به هم تنیده^{۵۵} و به یکدیگر وابسته‌اند^{۵۶} تحقیق کیفی وابسته به محقق^{۵۷} است. گفته می‌شود که محقق ابزار جمع‌آوری داده‌هاست، یعنی اینکه جمع‌آوری داده‌ها یک روند جاری است و در طول روند تحقیق محقق تصمیم می‌گیرد که چه داده‌هایی باید جمع‌آوری شود، با چه کسی مصاحبه شود و غیره. مصاحبه‌ها و مشاهده‌ها چندان ساختاری نیستند، بنابراین نگرش^{۵۸} محقق در تحقیق کیفی بسیار مؤثر است.

۲- روش‌شناسی تحقیق کیفی و کمی

تحقیق در زمینه علوم رفتاری شامل تحقیقات کیفی و کمی می‌باشد، اگرچه تفاوت‌هایی در بین این دو وجود دارد. این

بیشتری انجام می‌پذیرد. در عمل بین این دو مرحله همپوشی^{۵۱} قابل ملاحظه‌ای وجود دارد.

شکل شماره (۲) - روند فعالیت‌های اجرایی تحقیق کیفی

تحلیل داده‌های کیفی مستلزم سازماندهی^{۵۲} اطلاعات و تقلیل^{۵۳} داده‌هاست. داده‌ها ممکن است به طبقاتی برای مشخص نمودن اطلاعات اشاره کند. مقایسه‌ها می‌توانند با نظریه‌های اولیه یا فرضیه‌های اجرایی انجام گیرد. داده‌های جمع‌آوری شده اولیه ممکن است یک فرضیه‌ای را پیشنهاد کند و سپس داده‌های بیشتری ممکن است جمع‌آوری شود که آن فرضیه را تأیید، رد یا توسعه و گسترش خواهد داد. توصیف‌های اولیه در مورد علل و پیامدها ممکن است مطرح شوند. تجزیه و تحلیل در تحقیق

54. Successive Approximations
55. Integrated
56. Interdependent
57. Researcher-Dependent
58. Perspectives

51. Overlap
52. Organization
53. Reduction

در اساس، تفاوت‌های بین تحقیق کیفی و کمی، تفاوت از لحاظ هدف تحقیق مطرح است. تحقیق کیفی به منظور درک پدیده‌های اجتماعی انجام می‌شود، اما تحقیق کمی به منظور تعیین روابط، اثرات و علل انجام می‌شود. در زمینه علوم رفتاری هر دو نوع تحقیق با ارزش هستند و می‌توانند همدیگر را تکمیل کنند.

۳- ویژگی‌های عمومی تحقیق کیفی

انواع مختلفی از متدولوژی وجود دارد، اما چند ویژگی عمومی آنها را مشخص می‌کنند. همه تحقیقات و مطالعات کیفی ضرورتاً تمام این ویژگی‌ها را به طور یکسان نشان ندارند. با این حال، وقتی با هم در نظر گرفته می‌شوند، یک تصویر کلی از آنچه که در این نوع تحقیق مطرح می‌شود، فراهم می‌کند. در تحقیق کیفی پنج ویژگی به شرح زیر توصیف می‌شود:

(۱) شرایط طبیعی منبع مستقیم داده‌هاست و محقق وسیله اصلی در تحقیق کیفی است. تحقیق کیفی در شرایط طبیعی انجام می‌شود. محقق آنچه را رخ می‌دهد، هنگام وقوع آن مشاهده می‌کند. متغیری در اینجا دستکاری نمی‌شود یا هیچ ساختاری از بیرون به موقعیت تحمیل نمی‌شود. برای

تمایز بیشتر به صورت یک طیف مطرح است. تحقیق کیفی مخصوص به شرایط است و محقق در موقعیت مورد مشاهده آمیخته است. همان طوری که اسمیت اشاره می‌کند، تحقیق کیفی بر حساسیت محتوی استوار است. این مفهوم بیانگر این عقیده است که محیط فیزیکی و اجتماعی تأثیر زیادی بر رفتار انسان دارد. محققین کیفی تفسیر کلی را تأکید می‌کنند. از دید آنها حقایق و ارزش‌ها به طور غیر قابل تفکیک به هم آمیخته‌اند. از طرف دیگر، محققین کمی بیشتر در پی تعمیم‌های مستقل از شرایط هستند. آنها بیشتر بر متغیرها و عوامل فردی متمرکز می‌شوند تا بر یک تفسیر کلی. معمولاً تحقیق کیفی حقایق و ارزش‌ها را از هم جدا می‌کند.

به طور کلی محققین کمی بیشتر از روش‌های استاندارد تحقیق و طرح‌های از پیش تعیین شده استفاده می‌کنند، در حالی که محققین کیفی به محض اینکه وارد تحقیق شدند، بیشتر انعطاف پذیر هستند و از روش‌های متعددی استفاده می‌کنند. به نظر مک میلان (۱۹۸۹) آشکارترین تفاوت بین آن دو در نحوه ارائه داده‌هاست. تحقیق کمی بر نتایج آماری که به صورت اعداد ارائه می‌شود، متکی هستند؛ در حالی که تحقیق کیفی بیشتر بر توصیف نقلی تأکید دارد.

زمینه مورد مطالعه و سایر موقعیت‌ها بستگی دارد.

(۲) داده‌های کیفی به شکل کلمات یا تصاویر مطرح می‌شوند، نه به صورت اعداد. انواع داده‌های جمع‌آوری شده در تحقیق کیفی شامل ثبت مصاحبه، یادداشت‌های میدانی^{۵۹}، عکس، ضبط صوتی، نوار ویدئویی، یادداشت‌های شخصی، نظرات شخصی، پرونده‌های رسمی، متون کتب درسی و هر چیز دیگری می‌تواند کلمات یا اعمال واقعی مردم را بیان کند، می‌باشد. محققین کیفی برای درک سعی نمی‌کنند که داده‌های خود را به صورت سمبل‌های عددی^{۶۰} بیان کنند؛ در عوض آنها جهت توصیف و انعکاس غنی آنچه که مشاهده و ثبت کرده‌اند، تلاش می‌کنند. در نتیجه، آنها از هر چیزی که ممکن است درباره موقعیت، بینشی فراهم نماید، چشم‌پوشی نمی‌کنند. حرکات بدنی، جوک‌ها، مکالمه‌ها، کارهای هنری یا دکورهای اتاق همه ثبت می‌شوند. برای یک محقق کیفی هیچ داده‌ای، جزئی یا بی‌ارزش نیست. داده‌های کیفی ممکن است مطابق با اهداف تحقیق جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل شوند، اما بر توصیف محتوی به صورت کیفی

مشاهده یا مصاحبه افراد به هنگام انجام کارهای عادی، محقق زمان قابل ملاحظه‌ای را صرف می‌کند. گاهی آنها فقط با کاغذ و مداد برای برداشتن یادداشت وارد صحنه می‌شوند و اغلب از تجهیزات ضبط صوتی و ویدئو استفاده می‌کنند. حتی وقتی از چنین تجهیزاتی استفاده می‌شود، داده‌های جمع‌آوری شده با مشاهدات و بینش‌های محقق در مورد آنچه رخ داده است، تکمیل می‌شود.

محققین کیفی وارد شرایط مورد علاقه خود می‌شوند، چرا که آنها به محتوی و زمینه مورد پژوهش علاقه‌مندند. عقیده آنها بر این است که بهترین راه برای درک فعالیت‌ها مطالعه آنها در شرایط واقعی وقوع آنهاست. همچنین آنها معتقدند که رفتار انسان به اندازه زیادی تحت تأثیر شرایطی است که در آن، این رفتار رخ می‌دهد. تدوین محتوی و زمینه مستلزم این است که تمام داده‌ها فقط با توجه به موقعیت یا محیطی که در آن جمع‌آوری شده‌اند، تفسیر شوند. محققین کیفی اغلب نگران تعمیم‌پذیری داده نیستند، برای آنها توصیف دقیق و کامل موقعیت مورد مطالعه، حائز اهمیت است. البته تعمیم‌پذیری نتایج، به همخوانی بین

59. Field Notes

60. Numerical Symbols

یا نظرات معلم قرار می‌گیرند و از این قبیل سؤالات.

۴) محققین کیفی داده‌های خود را بیشتر به صورت استنتاجی^{۶۶} تجزیه و تحلیل می‌کنند. محققین کیفی معمولاً فرضیه‌ای را برای آزمون آن تنظیم نمی‌کنند. آنان مدت زمان قابل ملاحظه‌ای را صرف جمع‌آوری داده‌ها می‌کنند. قبل از اینکه تصمیم بگیرند که چه سؤالات مهمی مورد نظر باشد، آنها سعی می‌کنند تفسیری بسازند که شکل آن به هنگام جمع‌آوری و بررسی داده‌ها پدید می‌آید.

تجزیه و تحلیل داده‌ها استنتاجی است نه قیاسی. محقق کیفی سعی می‌کند هرگونه عقاید از پیش تصور شده را کنار بگذارد. محقق برکل زمینه تمرکز دارد و در نتیجه یک نگرش کلی را حفظ می‌کند تا اینکه بر اجزا متمرکز شود. اگر فرضیه‌ای از جمع‌آوری داده‌ها حاصل شود، آنها برای مدتی نگه داشته می‌شوند، اما اگر جمع‌آوری داده‌های بعدی آنها را تأیید نکند، محقق کیفی حاضر می‌شود که آنها را کنار بگذارد.

با چنین رویکرد عمومی و کلی، تحقیق کیفی با یک پایه نظری^{۶۷} قوی پیش نمی‌رود

و بدون تحمل سیستم ارزشی^{۶۱} خود محقق بر موقعیت تأکید می‌شود. بنابراین تحقیق کیفی دارای رویکرد کیفی- پدیدار شناختی^{۶۲} است. پدیدارشناسی مطالعه پدیده‌هاست و بر توصیف دقیق پدیده‌ها در همه زمینه‌های تجربه تأکید دارد. پدیدارشناسان فرض نمی‌کنند که از هر آنچه برای مردم اتفاق می‌افتد، اطلاع دارند. بلکه آنها بر جنبه‌های ذهنی رفتار مردم تأکید دارند. بنابراین به جای ثبت رفتار، محقق کیفی سعی می‌کند پدیده مورد پژوهش را درک کند. به این معنا که رفتار مورد پژوهش برای افراد مورد مطالعه چه معنی دارد. این درک مستلزم این است که معنی کیفی به آن رفتار نسبت داده شود.

۳) محققین کیفی به روند^{۶۳} و همچنین پیامد^{۶۴} علاقه‌مندند. محققین کیفی به چگونگی وقوع اتفاقات علاقه خاصی دارند. بنابراین احتمال دارد که آنان مشاهده کنند که مردم چه مفهومی دارند، نگرش‌های^{۶۵} مردم چگونه به صورت اعمال در می‌آیند، دانشجویان چگونه تحت تأثیر رفتار، حرکات

61. Value Systems

62. Qualitative-Phenomenological Approach

63. Process

64. Product

65. Attitudes

و به آزمون^{۶۸} نظریه، نیز علاقه‌مند نیست. توسعه نظریه بر پایه داده‌هاست، بنابراین هدف اصطلاح نظریه‌های بنیادی است. به این معنی که نظریه ریشه در داده‌ها دارد. نتایج نظریه‌های قبلی پذیرفته نمی‌شوند، مگر اینکه محقق در مورد اهمیت آن به موقعیت مورد مطالعه قانع نباشد.

(۵) سؤال دیگری که برای محقق کیفی اهمیت دارد، این است که «مردم زندگی خود را چگونه تفسیر می‌کنند. محقق کیفی به آگاهی از دیدگاه^{۶۹} آزمودنی‌های یک مطالعه علاقه خاصی دارند. محققین کیفی می‌خواهند بدانند که آزمودنی‌ها به چه فکر می‌کنند، چرا آن طور فکر می‌کنند و چگونه عمل می‌کنند. فرض‌ها^{۷۰}، انگیزه‌ها، دلایل، اهداف و ارزش‌ها، همگی مورد علاقه محقق کیفی بوده و احتمال دارد مورد بررسی قرار گیرند. احتمال دارد محقق نوار ویدیویی با یادداشت‌های خود را به یک آزمودنی نشان دهد تا در مورد صحت تفسیرهای خود مطمئن شود. به عبارت دیگر محقق نهایت تلاش را جهت درک کامل نگرش‌های آزمودنی به عمل می‌آورد.

تحقیق کیفی بر یک سازمان (معمولاً سازمان اجتماعی) یا بخشی از آن متمرکز می‌شود. تصور می‌شود که یک سازمان متشکل از گروه‌هایی از مردم است که به شیوه‌های منظم و ساختاری تعامل می‌کنند. یک عمل اجتماعی^{۷۱} جمعی وجود دارد که بر پایه قوانینی و روابطی که با موافقت اعضا گسترش یافته‌اند، رفتار می‌کنند. رفتار هر گروه تحت تأثیر تعامل با گروه‌های دیگر است. به علاوه افراد یک سازمان معمولاً مانند سایر اعضای گروه‌هایی که به آن تعلق دارند، رفتار می‌کنند.

یک سازمان شامل فرهنگ‌های مختلف است، برای مثال فرهنگ دانشجویی، فرهنگ هیئت علمی، فرهنگ کارمندان و فرهنگ نظامتچی‌ها. فرهنگ، مجموعه آگاهی‌ها^{۷۲} و اطلاعات اعضای آن گروه از نقش ویژه خود می‌باشد. بین اجزای یک فرهنگ وابستگی^{۷۳} و ثبات وجود^{۷۴} دارد.

نگرش‌ها^{۷۵} و دیدگاه‌ها، رفتار افراد و گروه‌ها را هدایت می‌کنند. مجموعه عقاید و اعمالی که توسط فرد برای سر و کار داشتن با موفقیت استفاده می‌شود، دیدگاه اوست.

71. Collective Social Action
72. Collective Understanding
73. Coherence
74. Consistency
75. Perspectives

68. Theory-Testing
69. Perspective
70. Assumptions

نهایی را می‌گیرد، مطالعه به پایان می‌رسد. هر چند که مراحل مطالعه کیفی مشخص، یا ضرورتاً تربیتی نیستند، اما چند مرحله را می‌توان شناسایی کرد:

۱. شناسایی پدیده مورد مطالعه. قبل از شروع هر گونه مطالعه، محقق باید پدیده خاصی را که مورد علاقه اوست، شناسایی کند. سپس آن پدیده ممکن است به صورت یک سؤال یا عبارت بیان شود. با توجه به ماهیت و وسعت مطالعه، تعداد زیادی از مسائل بازیافت ممکن است مطرح شود. برای مثال اگر محقق علاقه‌مند به تحقیق درباره تعامل دانشجویان در یک دانشکده باشد، ممکن است مسائل زیر مطرح شود:

(الف) تعامل بین دانشجویان سنین مختلف؛

(ب) تعامل بین دانشجویان جنس مخالف؛

(ج) نقش انجمن اسلامی در تعامل اجتماعی دانشجویان؛

(د) سیاست‌هایی که تعامل اجتماعی را تشویق یا تنبیه می‌کنند.

هدف مسائل بازیافت شده، فراهم کردن جهت تحقیق است، بنابراین هرگز محدودکننده نیستند. مثلاً در مثال بالا ممکن است آشکار شود که علاوه بر

بنابراین دیدگاه‌ها و نگرش‌ها مخصوص به شرایط هستند. یک نگرش گروهی شامل ایده‌ها و اعمالی هستند که توسط آن گروه در مواجهه با مسئله مشترک، گسترش یافته است. به عبارت دیگر اینها طرح‌های تصویری^{۷۶} در مورد چگونگی مقابله با یک موقعیت است. جهت درک یک سازمان یا بخشی از سازمان، تحقیق کیفی از داخل به بیرون انجام شود، یعنی محقق با دیدگاه‌های یک یا چند گروه مشخص آغاز می‌کند و آنها را برای توصیف یک یا چند فرهنگ مورد استفاده قرار می‌دهد. هدف تحقیق ممکن است توصیف فقط یک فرهنگ یا جنبه‌ای از یک یا چند فرهنگ در سازمان باشد. تحقیق کیفی از دیدگاه‌ها آغاز می‌شود و فرهنگ‌ها را توصیف می‌کند که به نوبه خود سازمان یا بخشی از آن را توصیف می‌کند.

۴- روند تحقیق کیفی

مراحل اجرای تحقیق کیفی با اندازه تحقیق کمی مشخص و مجزا نیستند، آنها اغلب همپوشی دارند و گاهی به طور همزمان اجرا می‌شوند. با وجود این، تحقیقات کیفی نقطه مشخص آغاز و پایان دارد. وقتی محقق پدیده مورد مطالعه خود را شناسایی می‌کند، مطالعه آغاز می‌شود. و وقتی که محقق نتیجه

76. Conceptual-Schemes

ممکن است بدون فرضیه آغاز شود، اما با پیشرفت مطالعه ممکن است چندین فرضیه تنظیم، بررسی یا کنار گذاشته شود. این روند اصلاح فرضیه به منظور توصیف دقیق پدیده مورد مطالعه و به صورت یک روند تقریبی متوالی انجام می‌شود.

۴. جمع‌آوری داده‌ها. در یک مطالعه کیفی هیچ‌گونه تغییری دستکاری یا اجرا نمی‌شود. شرکت‌کنندگان در مطالعه کیفی به صورت گروهی تقسیم نمی‌شوند. به طوری که یک گروه در معرض یک روش قرار گیرد و سپس اثرات آن اندازه‌گیری شود. داده‌ها در پایان مطالعه جمع‌آوری نمی‌شوند، بلکه جمع‌آوری داده‌ها در تحقیق کیفی روندی جاری^{۷۷} است. محقق به طور پیوسته مردم و رویدادها را مشاهده می‌کند و اغلب مشاهدات را با مصاحبه‌های عمیق با شرکت‌کنندگان منتخب و بررسی اسناد^{۷۸} مرتبط با پدیده مورد علاقه تکمیل می‌کند.

۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها. تجزیه و تحلیل داده‌ها در یک مطالعه کیفی اساساً شامل ترکیب^{۷۹} اطلاعات حاصل از منابع مختلف به صورت یک توصیف پیوسته^{۸۰} از آنچه محقق مشاهده یا کشف کرده است،

فعالیت‌های درون دانشکده، برنامه‌های خارج از برنامه درسی نیز باید بررسی شوند. در طول یک مطالعه کیفی مسائل بازیافته چندین بار تجدید نظر می‌شوند.

۲. شناسایی شرکت‌کنندگان در مطالعه. شامل نمونه‌ای از افراد است که مورد مشاهده، مصاحبه و غیره قرار خواهند گرفت. به عبارتی، آنها آزمودنی‌های مطالعه هستند. تقریباً در همه تحقیقات کیفی نمونه در دسترس است. نمونه برداری تصادفی معمولاً امکان‌پذیر یا مفید نیست، چون محقق می‌خواهد مطمئن باشد که او نمونه‌ای را به دست آورده که دارای ویژگی‌های معین مربوط به مطالعه است. برای نمونه دو مرحله به شرح زیر پیشنهاد می‌شود:

۱. موقعیت‌های قابل دسترس محقق تا چه حد معرف تمام موقعیت‌هاست.

۲. آیا مشاهدات واقعی که محقق انجام می‌دهد، معرف تمام مشاهدات ممکن است. این امر به منظور تعمیم‌پذیری نتایج نیست، بلکه برای به حداقل رساندن تحریف موضوع مورد علاقه است.

۳. صورت بندی کردن فرضیه هنگام پیشرفت و جمع‌آوری داده‌ها. فرضیه‌هایی ممکن است مطرح نشود، اصلاح شوند یا حتی کنار گذاشته شوند. یک مطالعه کیفی

77. Ongoing
78. Document Analysis
79. Synthesis
80. Coherent Description

وقت توصیف را به وجود نمی‌آورد. آنچه که گفته شده یا انجام گرفته است، مفهوم آموزشی روان‌شناختی، اجتماعی و... ندارد، بلکه این مفهوم توسط محقق با آن نسبت داده شده باشد. فراهم‌سازی گزارش کیفی مستلزم بینش و اندیشه محقق است.

۵- تکنیک‌های مورد استفاده محققین کیفی

سه تکنیکی که به طور متداول در تحقیقات کیفی استفاده می‌شوند، عبارت‌اند از: مشاهده، مصاحبه و تحلیل اسناد.

۵-۱- مشاهده

بعضی سؤالات تحقیق را می‌توان به وسیله مشاهده چگونگی وقوع اطلاعات یا چگونگی عملکرد مردم به بهترین نحو پاسخ داد. به عنوان مثال محققین می‌توانند با معلمین در مورد چگونگی رفتار دانش‌آموزان هنگام بحث‌های کلاسی در موضوعات حساس مصاحبه کنند. اما یک تصویر دقیق‌تر از فعالیت آنان احتمالاً از طریق مشاهده واقعی چنین بحث‌هایی حاصل خواهد شد. در شکل شماره (۳) انواع روش‌های مشاهده ارائه شده است.

می‌باشد. فرضیه‌ها معمولاً با استفاده از روش‌های آمار استنباطی آزمون نمی‌شوند؛ اگرچه گاهی آمارهایی مانند درصدها یا نسبت‌ها^{۸۱} ممکن است برای روشن کردن جزئیات خاص استفاده شوند. بکر و همکارانش چندین روش برای طبقه‌بندی داده‌ها پیشنهاد کرده‌اند.

در تحقیق کیفی اصطلاحاتی مانند «بزرگ»، «مدت طولانی» «نسبتاً سریع» برای توصیف پدیده‌ها استفاده می‌شود. برای برخی پدیده‌ها مانند طول مدت، اندازه‌گیری‌های کمی وجود دارد و استفاده از آنها می‌تواند دقت^{۸۲} توصیف را افزایش دهد.

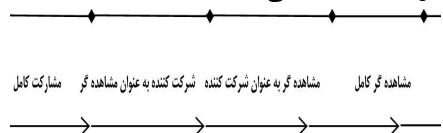
۶. نتیجه‌گیری. در تحقیق کیفی نتیجه‌گیری در سرتاسر مطالعه انجام می‌شود یا محققین کیفی معمولاً نتیجه‌گیری آنها در پایان تحقیق انجام می‌دهند. محققین کیفی تفسیرهای خود را هنگام تحقیق انجام می‌دهند. در نتیجه، نتیجه‌گیری‌های آنها با سایر مراحل تحقیق آمیخته است. اما محقق کیفی نتیجه‌گیری‌های نهایی را به طور زودهنگام انجام نمی‌دهد. وکس (۱۹۷۱) پیشنهاد کرده است که در تجزیه و تحلیل نتایج محقق باید با اندازه‌ای که در مشاهده

81. Proportions

82. Precision

شکل شماره (۳) - تکنیک‌های مورد استفاده

در تحقیقات کیفی

محقق هنگام مشاهده، یادداشت‌هایی را در مورد آنچه که او می‌شنود، می‌بیند، و تجربه می‌کند، بر می‌دارد. اینها یادداشت‌های میدانی^{۸۳} نامیده شده‌اند. محتویات یادداشت‌های میدانی ممکن است سازمان‌یافته نباشد، اما بلافاصله بعد از مشاهده، محقق باید یادداشت‌های میدانی را خلاصه کند و هرگونه تفسیر یا سؤال را که به ذهنش می‌رسد، با ذکر موقعیت وقوع آنها یادداشت نماید. یادداشت‌های میدانی شامل دو مورد است:

الف) یادداشت‌های توصیفی^{۸۴}:

۱. توصیف افراد مورد مطالعه - ظاهر فیزیکی آنان، حرکات، چگونگی اعمال و طرز صحبت کردن آنها و غیره؛
۲. یادداشت گفتگو-گفتگو بین افراد مورد مشاهده و همچنین حرف‌هایی که به محقق می‌گویند. اظهارات ویژه بایستی به صورت نقل قول مستقیم نوشته شود.

۳. توصیف موقعیت- طرح وضعیت اتاق، محل قرارگیری اشیاء و غیره؛

۴. گزارش از حوادث ویژه- چه کسی شرکت داشت، کجا، چه موقع و چگونه؛

۵. شرح فعالیت‌ها - توصیف مفصل از آنچه که رخ داد، همراه با ترتیب وقوع آنها؛

۶. رفتار مشاهده‌گر - اعمال و پوشش مشاهده‌گر، مکالمه با شرکت‌کنندگان، عکس‌العمل وی و غیره.

ب) یادداشت‌های فکری^{۸۵}

۱. افکار در مورد تحلیل - اندیشه‌های محقق در مورد آنچه که او یاد می‌گیرد، عقایدی که به وجود می‌آید، الگوها و ارتباطاتی که مشاهده می‌شود.

۲. افکار در مورد روش- روش‌ها و ابزارهایی که محقق به هنگام مطالعه استفاده می‌کند، نظر در مورد طرح مطالعه و مشکلاتی که مطرح می‌شوند.

۳. افکار در مورد تصمیمات و تضادهای اخلاقی- هرگونه نگرانی که ممکن است در مورد مسئولیتی که محقق نسبت به آزمودنی‌ها دارد، مطرح شود.

۴. افکار در مورد ذهنیت مشاهده‌گر- نگرش‌ها، عقاید، نظرات و عقاید مشاهده‌گر و چگونگی تأثیر آنها بر مطالعه.

85. Reflective Notes

83. Field Notes

84. Descriptive Notes

مصاحبه‌های مورد استفاده چهار نوع می‌باشند: اول، مصاحبه‌های ساختاری^{۹۰} جهت به دست آوردن اطلاعاتی که بعداً می‌توانند مقایسه شوند. بهتر است اینها در پایان مطالعه و نیز جهت آزمون فرضیه خاصی که محقق در ذهن دارد، مورد استفاده قرار گیرند.

دوم، مصاحبه‌های غیر رسمی^{۹۱} شبیه مکالمه عادی است که در آن علایق محقق و آزمودنی دنبال می‌شود. این نوع مصاحبه متداول‌ترین نوع در تحقیق کیفی است و هدف آن رسیدن به این است که مردم چگونه فکر می‌کنند و آن را با افکار دیگران مقایسه کند. انجام این نوع مصاحبه بسیار دشوار است، زیرا موضوعات اخلاقی مطرح می‌شود و محقق اغلب باید تصمیم‌گیری‌های حساسی را انجام دهد. برای کسب اطلاعات دقیق باید یک جو اعتماد، همکاری و احترام متقابل را ایجاد کرد.

تکنیک دیگری که توسط ولکات تعریف شده، تکنیک اطلاعات کلیدی است. در اینجا محقق با شخصی که به نظر می‌رسد اطلاعات مفصلی در مورد روابط و رویدادهای گذشته و حال دارد، خوش‌بین^{۹۲} و قابل

۵. نکاتی که نیاز به رفع ابهام^{۸۶} دارند- یادداشت‌هایی در مورد چیزهایی که بعداً بایستی بررسی و روشن شوند و غیره. کیفیت یادداشت‌های میدانی محقق می‌توانند پایایی^{۸۷} و اعتبار مشاهدات او را بیان کنند. به همین دلیل یادداشت‌های میدانی بیانگر تلاش محقق جهت کنترل خطای مشاهده‌گر^{۸۸} است.

۵-۲- مصاحبه^{۸۹}

مصاحبه، روش مهمی برای بررسی برداشت‌های حاصل از مشاهده است. هدف مصاحبه پی بردن به آنچه که در ذهن مردم است، می‌باشد. پاتون می‌گوید: «ما برای یافتن آنچه که به طور مستقیم قابل مشاهده نیست، با مردم مصاحبه می‌کنیم. ما نمی‌توانیم همه چیز را مشاهده کنیم. ما نمی‌توانیم احساسات، افکار و مقصودها را مشاهده کنیم. ما نمی‌توانیم رفتارهایی را که در گذشته و یا در غیاب ما رخ داده است، مشاهده کنیم و به همین ترتیب نمی‌توانیم مشاهده کنیم که مردم، دنیا را در ذهن خود چگونه تصور می‌کنند. در مورد همه اینها ما بایستی از آنها سؤال کنیم.»

86. Points of Clarification
87. Reliability
88. Observer Effect
89. Interview

90. Structured Interview
91. Informal Interview
92. Articulate

دسترسی^{۹۳} است، مصاحبه می‌کند. این افراد می‌توانند اطلاعاتی را فراهم کنند که دیگران معمولاً نادیده می‌گیرند و یا اطلاعاتی که بینش‌های^{۹۴} با ارزشی را فراهم می‌کنند. از اطلاعات حاصل، برای تأیید داده‌های حاصل از روش مشاهده و یا روش تحلیل اسناد، استفاده می‌شود.

و چهارم، مصاحبه‌های گذشته نگرانه^{۹۵}: نوعی مصاحبه است که در آن محقق از مخاطب می‌خواهد یک اتفاق گذشته را به یاد آورد و بیان کند. اما این روش نمی‌تواند داده‌های معتبری فراهم سازد. انواع سؤالاتی که باید در مصاحبه مطرح شوند، به هنگام مصاحبه و همراه با رفتار محقق در زیر ارائه شده است.

انواع مصاحبه: (۱) ساختار (پرسشنامه‌های کلامی رسمی)؛ (۲) نیمه ساختار؛ (۳) غیر رسمی؛ (۴) اطلاعات کلیدی؛ (۵) گذشته نگری

۵-۲-۱- انواع سؤالات مصاحبه

۱. سؤالات دموگرافیک: تحصیلات، شغل‌های قبلی، سن، درآمد؛
۲. سؤالات اطلاعاتی: واحدهای درسی موجود، شرایط فارغ التحصیلی، انواع

فعالیت‌های فوق برنامه، قوانین دانشگاهی، شرایط ثبت نام؛

۳. سؤالات در مورد تجربه یا رفتار: توصیف از فعالیت‌هایی که در حال یا گذشته رخ داده‌اند، اما مورد مشاهده قرار نگرفته‌اند.
۴. سؤالات در مورد عقاید یا ارزش‌ها: اهداف، عقاید، نگرش‌ها، ارزش‌ها؛

۵. سؤالات در مورد احساسات: پاسخ‌های عاطفی و هیجانی مردم نسبت به تجارب؛

۶. سؤالات حسی: در مورد آنچه که دیده شده، چشیده یا بوییده و یا لمس شده است.

۵-۲-۲- رفتار مصاحبه‌کننده به هنگام مصاحبه

مصاحبه‌کننده باید:

۱. به فرهنگ گروه مورد مطالعه احترام گذارد و نباید انتقاد یا ارزیابی کند.
۲. به فرد مورد مصاحبه احترام بگذارد.
۳. به طور طبیعی رفتار کند. نباید وانمود کند و فریب دهد.
۴. همان سؤالات را به طرق مختلف مطرح کند. (جهت درک بهتر یا بینش)
۵. از شخص مورد مصاحبه بخواهد که پاسخ یا بیانات خود را هنگام شک در مورد آن، تکرار نماید.

93. Approachable
94. Insights
95. Retrospective Interview

۶- پایایی و اعتبار تحقیق کیفی

در تحقیق کیفی پایایی درونی^{۹۶} بستگی به این دارد که تا چه حد دو یا چند مشاهده‌گر در مورد آنچه که دیده‌اند و تفسیر می‌کنند، به توافق برسند. برای افزایش دادن قابلیت اعتماد و اعتبار درونی، از روش‌های گوناگون کنش متقابل سه‌گانه^{۹۷} استفاده می‌کنند. جامع‌ترین تعریف از کنش متقابل سه‌گانه به چهار نوع کنش تقسیم می‌شود.

در واقع مثلث‌سازی به جستجوی ثبات و همخوانی بین یافته‌های حاصل از مشاهده‌گرهای مختلف، ابزارهای مختلف، روش‌های مختلف مشاهده در زمان‌ها، مکان‌ها و موقعیت‌های مختلف اشاره می‌کند. مثلث‌سازی عبارت است از مقایسه اطلاعات برای تعیین اینکه آیا همگرایی در مورد یک مفهوم یا یافته وجود دارد یا نه.

انواع مثلث‌سازی (یا سه سویه سازی) عبارت است از:

۱. مثلث‌سازی داده‌ها: جمع‌آوری داده‌ها در زمان‌ها، مکان‌ها و از افراد مختلف.
- (الف) زمانی (ب) مکانی (ج) شخصی
۲. مثلث‌سازی بررسی‌کننده: استفاده از چندین مشاهده‌گر یا مصاحبه‌گر؛

۶. جریان صحبت را تحت کنترل شخص مورد مصاحبه نیز قرار دهد تا احساس اعتماد و همکاری ایجاد شود. (خصوصاً در مراحل اولیه)

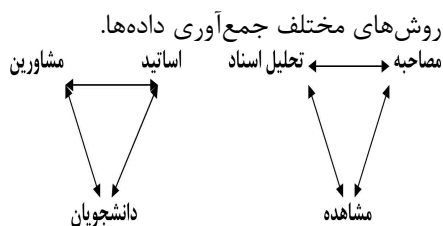
۷. صبور و با حوصله باشد. وقتی شخص مورد مصاحبه فوراً پاسخ نمی‌دهد، مصاحبه‌گر باید فرصت فکر کردن به او بدهد.

۵-۳- تحلیل اسناد

تحلیل اسناد عبارت است از تجزیه و تحلیل محتویات نوشتاری یا تصویری، کتاب‌های درسی، انشاها، روزنامه‌ها، مقاله‌ها، تصاویر، تبلیغات و محتویات هر نوع نوشته‌جات که می‌توانند به طرق مختلف تجزیه و تحلیل شوند. عقاید، نگرش‌ها و ارزش‌های آگاهانه و ناآگاهانه یک شخص، اغلب در اسنادی که توسط آنها تولید می‌شود، آشکار می‌شود. یک مزیت اصلی تحلیل اسناد این است که هیچ‌گونه دخالت و مزاحمتی از سوی محقق مطرح نیست. یک محقق می‌تواند مشاهده کند، بدون اینکه اثری بر داده‌ها بگذارد. اطلاعاتی که به دست آوردن آنها از طریق مشاهده مستقیم یا روش‌های دیگر مشکل و یا غیر ممکن است، به وسیله این تکنیک امکان‌پذیر است. علاوه بر این، تکرار تحلیل محتوی به وسیله یک محقق دیگر به آسانی امکان‌پذیر نیست.

۳. مثلث‌سازی نظری: ارزیابی داده‌ها از دیدگاه‌های مختلف؛

۴. مثلث‌سازی روش شناختی: استفاده از

همچنین اعتبار درونی، مورد اهمیت محققین کیفی نیست. اگر نتوانیم با اطمینان نتیجه‌گیری کنیم، بنابراین مطالعه فاقد اعتبار درونی است. اعتبار درونی تحت تأثیر تعصب و انتظارات مشاهده‌گر و متغیرهای خارجی قرار دارد. از آنجایی که تحقیق کیفی برای مدت‌های نسبتاً طولانی انجام می‌شود، احتمال اثر خارجی متغیرهای مزاحم نیز بیشتر است. با وجود این، طول مدت تحقیق جستجوی علت و معلول را تسهیل می‌کند و با گذشت زمان این متغیرهای مزاحم بهتر درک می‌شوند. موضوع اعتبار بیرونی به تعمیم‌پذیری مربوط می‌شود. در تحقیق کیفی از نمونه‌گیری تصادفی استفاده نمی‌شود. بنابراین هنگام تعمیم چنین مطالعه‌ای، روش‌شناسی آن باید مشخص شود. با انجام مطالعه در شرایط گوناگون می‌توان اعتبار بیرونی آن را افزایش داد.

۷- تعمیم در تحقیق کیفی

تعمیم نوعی ادعا یا بیانی است که در مورد بیش از یک فرد، شیء یا موقعیت صدق می‌کند. ارزش یک تعمیم در این است که گاهی می‌توان پیش‌بینی‌هایی در مورد آینده انجام داد. در تحقیق کیفی نه تنها عقاید، بلکه مهارت‌ها و تصورات نیز می‌توانند تعمیم پیدا کنند. در این مرحله، محقق در جستجوی ویژگی‌های معین در شرایط معین است که می‌تواند در شرایط مشابه به کار برده شود. در تحقیق کیفی برخلاف تحقیق کمی، یک نمونه به جمعیت مورد نظر تسری نمی‌یابد. در تحقیق کیفی محقق نتایج خود را تعمیم نمی‌دهد. هر نوع تعمیم‌پذیری توسط افرادی انجام می‌شود که در شرایط مشابه شرایط تحقیق قرار دارند. به نظر محققین کیفی، یافته‌های آنها فقط عقایدی هستند که آنها با دیگران در میان می‌گذارند.

۸- موضوعاتی که با تحقیق کیفی قابل مطالعه‌اند:

- الف- موضوعاتی که غیر قابل اندازه‌گیری کمی هستند. (تعامل دانشجویان و استاد در بحث کلاسی)
- ب- موضوعاتی که در شرایط طبیعی بهتر درک می‌شوند.
- ج- موضوعاتی که شامل مطالعه فعالیت‌های فردی و گروهی می‌باشند.

دانشجویان در خصوص تفاوت‌های ظریف رفتاری که با سایر متدلوژی‌ها قابل مطالعه نیستند.

ج- تحقیق کیفی برای مطالعه رفتارهایی مناسب است که در شرایط طبیعی بهتر درک می‌شوند. برای مثال، زندگی دانشگاهی در طول یک سال.

۳- محدودیت‌های تحقیق کیفی
الف- بسیار وابسته به مشاهدات محقق است و چون داده‌های عددی به ندرت به کار می‌روند، اعتبار نتیجه‌گیری محقق را نمی‌توان کنترل کرد.

ب- حذف غرض مشاهده‌گر نزدیک به غیرممکن است.

ج- از آنجایی که فقط یک موقعیت، مورد مشاهده قرار می‌گیرد، تعمیم، امکان پذیر نیست.

د- انجام آن بسیار مشکل است.

ه- امکان پیمال شدن حقوق بشر وجود دارد. محقق ممکن است اطلاعاتی به دست بیاورد که هم برای آزمودنی‌ها و هم برای خود محقق پیامدهای جدی داشته باشد.

و- ممکن است خطرات قانونی، اخلاقی، فیزیکی و ذهنی برای محقق مطرح شود.

ز- وقت‌گیر است.

(تغییراتی که در نگرش‌های دانش‌آموزان در معرض خطر رخ می‌دهد).

د- موضوعاتی که شامل مطالعه نقش متخصصین تعلیم و تربیت است.

ه- موضوعاتی که شامل فعالیت‌ها و رفتار گروه‌ها به عنوان یک واحد است. (تیم‌های ورزشی)

و- موضوعاتی که شامل مطالعه سازمان‌های رسمی است. (مدارس، مؤسسات و غیره)

فرجام

۱- تحقیقات کیفی از طریق توصیف تجربی و تأکید بر محتوی به افزایش معلومات ما در مورد پدیده‌های اجتماعی کمک می‌کند. تحقیق کیفی مشخص می‌کند که در مطالعات تجربی چه سؤالاتی باید مطرح و چه موضوعاتی باید دنبال شود. با توجه به چگونگی و کیفیت موقعیت‌ها، تحقیق کیفی به گسترش تئوری کمک می‌کند.

۲- محاسن تحقیق کیفی

الف- بیش از روش‌های دیگر تحقیقی، روش تحقیق کیفی درک عمیق‌تر و غنی‌تر از رفتار اجتماعی را فراهم می‌کند.

ب- موضوعاتی را که به آسانی قابل اندازه‌گیری نیستند، می‌توان به طور کیفی مطالعه کرد. برای مثال افکار معلمین و

Education, Available at: <http://www.ed.uiuc.edu/eps/pes-yearbook/95-docs/kinach.html>

10. Kerry, CH. , (1995), *What in Grounded Theory*, Available at: <http://kerlins.net/bobbi/research/qualresearch/bibliography/gt.html>

11. MC Millan, J. H. ; Schumacher, S. , (2001), *Research in Education*, "A Concept Introduction", NewYork, Longman.

12. Neuman, W. , Lawrence, (1997), *Social Research Method, "Qualitative and Quantitative Approaches"*, 3ed, Boston, Allyn and Bacon.

13. Newton Sutter, W. , (2006), Introduction to Educational Research, "A Critical Thinking Approach", London, Sage.

14. Oskouie, S. F. ; Lotfi, Y. ; Khanjari, S. , (2005), *Terminology of Research*, Tehran: Tohfeh Publishing.

15. Polit, D. F. ; Tatano Beck, CH. L. , (2006), *Essentials of Nursing Research*, 6ed, London, Lippincott Williams & Wilkins.

16. Polit, O. F. ; Hungler, B. P. , (2000), *Essential of Nursing Research*, Philadelphia: Lippincott.

17. Patton, M. Q. , (1990), *Qualitative Evaluation and Research Methods*, NewBury, Park, CA: Sage.

18. Strouss, A. ; Corbin, J. , (1990), *Basics of Qualitative Research: Grounded*

منابع فارسی

۱. دلاور، ع (۱۳۸۰) مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، تهران، انتشارات رشد
۲. صلصالی، م. ؛ بریم‌نژاد، ل. ؛ طالقانی، ف. ، (۱۳۸۲b)، *تحقیق در پرستاری*، تهران، انتشارات بشری
۳. صلصالی، م. ؛ پرویزی، س. ؛ ادیب‌حاج‌باقری، م. ، (۱۳۸۲a)، *روش‌های تحقیق کیفی*، تهران، انتشارات بشری

منابع لاتین

4. Bassett, CH. (2004), *Qualitative Research in Health Care*, London, Whurr Publishers.
5. Charmaz, K. (2003), Grounded Theory, In Lewisbeck M. , Bryman A. E. & Liao, T. F. (eds), *The Sage Encyclopedia of Social Science Research Methods*, Thousand Oaks, CA: Sage.
6. Denzin, Norman K. Lincoln, Yvonne S. (2006), *Strategies of Qualitative Inquiry*, 2nd, London, Sage.
7. Dick, B. (2005), Grounded Theory: Thumbnail Sketch, (on line) Available at <http://www.scu.edu.au/schoots/gcm/ar/arp/grounded.html>
8. Seale, C. ; Gobo, G. ; Gubrium, J. F. ; Silverman, D. , (2004), *Qualitative Research Practice*, London, Sage.
9. Kinach, B. M. (1995), *Grounded Theory as Scientific Method: Haig-Inspired Reflections on Educational Research Methodology*, Philosophy of

Theory Procedures and Techniques,
NewBury, Bark: Sega.

19. Streubert, Speziale, H. J. ; Carpenter, D. R. , (1999), *Qualitative Research in Nursing, Advancing the Humanistic Imperative*, Philadelphia: Lippincott.
20. Streubert, Speziale, H. J. ; Carpenter, D. R. , (2003), *Qualitative Research in Nursing*, 3ed, NewYork, Williams & Wilkins.
21. Sandeloswski, N. , (1995), *Sample Size in Qualitative Research*, Research in Nursing & Hearlt.